

Smid Róbert

Mediális diskurzuselemzés – médiaarcheológia és médiahistoriográfia között

Absztrakt. A dolgozat néhány rövid példán keresztül a történetiségnek és az időbeli folyamatoknak a kittleri életműben betöltött szerepébe nyújt betekintést. Elsősorban ahhoz próbál adalékokat nyújtani, hogyan mennek végbe a lejegyzőrendszer-váltások, illetve milyen funkcióval bír a médiatörténet és a (Kittlernél egyértelműen technológia- és tudománytörténetként értett) médiaelmélet történetének egymásba fűzése.

Kérdésem a következő: lehetséges-e valamifajta médiatörténetet rekonstruálni a kittleri életműben úgy, hogy az illeszkedjék az általa kidolgozott mediális váltások dinamikájához?

Wolfgang Ernst a mediális diskurzuselemzést a médiaarcheológia és a médiahistoriográfia közé helyezve¹ azokra a kultúrtechnikákra irányította a figyelmet, melyeket korábban már Sybille Krämer is elsősorban a valós idejű komputálás és a szinkronizálás műveleteiként azonosított Kittlernél.² Mindkét műveletben a médiumok saját, gépi ideje és „időkritikai” (*zeitkritisch*) természete játszik szerepet. Kittler elméletében kulcsfontosságú marad ennek a médiumokban benne rejlő időbeliségnek az alkalmazása arra az intézményrendszerre, melybe azok illeszkednek. Úgy tűnik – legalábbis számomra –, hogy Kittler előszeretettel alkotott ennek alapján különféle genealógiákat, valahányszor a kultúratudománynak, az irodalom filozófiáinak vagy az optikai és auditív médiumoknak a történetéről tartott előadásorozatát a berlini Humboldt Egyetemen. Ám ha magunk elé vesszük azon szövegeit, melyekben leírja, hogy az írástechnikák és az irodalmi mimikri miként kapcsolódnak össze a századvégen megjelenő új médiumokkal, így például a féművének kikiáltott habilitációs írását (*Lejegyzőrendszerek 1800/1900*) vagy annak ifjúsági kiadását³ (*Gramofon, film, írógép*), láthatóvá válik, hogy a legkevésbé sem lineáris és a legkevésbé sem történeti az a mediális szintér, amelyet Kittler ezekben felvázol. Az e könyvekben tapasztalható sajátos konstellációja a médiumoknak heves reakciókat váltott ki az amerikai médiatudomány erősen szociológiai irányultságú szcénájából,

1 Vö. Wolfgang ERNST, Kittler-Zeit: *Unter Mithilfe technologischer Medien um andere Zeitverhältnisse wissen* = Friedrich Kittler: *Technik oder Kunst?*, szerk. Walter SEITTER – Michaela OTT, Wetzlar: Büchse der Pandora, 2012, 102.

2 Sybille KRÄMER, Kulturtechniken durch Zeit(achsen)Manipulation: Zu Friedrich Kittlers Medienkonzept im Rahmen einer Historischen Medienwissenschaft = *Medientheorien: Eine philosophische Einführung*, szerk. Alice LAGAAY – David LAUER, Frankfurt am Main: Campus, 2004, 222.

3 Friedrich KITTLER (im Interview mit Christoph WEINBERGER), *Das kalte Modell von Struktur*, Zeitschrift für Medienwissenschaft, 1 (2009), 100.

amely leginkább amiatt értetlenkedett és azzal volt elégedetlen, hogy a mediális diskurzuselemzés ugyanazt a médiumot teszi egy folyamat elejére és végére, lényegében egymásba fűzve a médium eredetét és hatását, miközben egy médium technikai a priorijaként saját magát tünteti fel.⁴ Ezen előzetes megfontolások után szeretnék három rövid megállapítást tenni, melyek segítségünkre lehetnek a kittleri médiatörténet felrajzolásában.

A lejegyzőrendszerek szinkronitása

A lejegyzőrendszerek látszólagos paradoxonja a korai Kittler számára felszabadító erővel bíró két gondolkodótól eredeztethető: Foucault-tól és Luhmanntól. Az előbbi episztemékre vonatkozó tétele érvényesül abban, hogy két rendszer nem lehet egyidejűleg érvényben (innen a „/” fontossága a *Lejegyzőrendszerek 1800/1900* címében), az utóbbi pedig abban a belátásban érhető tetten, hogy a történetinek tűnő váltások ellenére magukban a rendszerekben semmifajta történetiség nem lelhető fel, azok csupán a médiumok szimultaneitásán alapuló keresztmetszetek. Ezen ambivalencia hívta életre a lejegyzőrendszereket benépesítő (kon)kur(r)enciákat és kontingenciákat. Előbbi nem csupán arra az explicit kittleri tételre vonatkozik, mely szerint valahányszor egy üzenet az adatátvitel során az egyik médiumból egy másikba kerül át, akkor e művelet sikeressége mindig az adott technikai sztenderdek függvénye, hanem a lejegyzőrendszereknek arra a dinamikájára is, melynek alapján maga a médium viszont lefordíthatatlan egy másikra. Kittlernek erre a kitételre azért van szüksége, mert számára minden médium „anyaga” a (lacani) Valósból gyúródik össze,⁵ és csak a médiumok egyértelmű szembeállításával képes azok potenciálját feltérképezni. Így válnak nála egymás konkurenseivé a kód és csatorna elválasztásának képtelensége miatt csupán a szimbolikus struktúrák manipulálását végrehajtó írás⁶ (a hozzá kapcsolódó irodalommal együtt) és a Valóst ténylegesen rögzíteni képes gramofon.⁷ Az így megképzett átléphetetlen mediális határok miatt az írás például csak abban az esetben képes operatívává válni (tehát futtatható programként viselkedni), amennyiben lejegyzőrendszer-váltás eseményének részese (például Stefan George lírájának sajátos vizualitása vagy Gottfried Benn szonikus médiumokra alludáló verseinek esetében). Ennek kittleri értelmezéseként azonosítható mindazon történeti adalékok felsorakoztatása, melyek ugyanakkor egy olyan rendszer eseményjellegének leírására szolgálnak, amely totálisan mellőz mindenfajta hagyományos értelemben vett történetiséget. A kittleri történetmesélés látszólag igen távoli dolgokat összekötő retorikai fogásaiban feltűnő kon-

4 Lásd például Lisa GITELMAN, *Scripts, Grooves and Writing Machines: Representing Technology in the Edison Era*, Stanford (CA): Stanford UP, 1999, 233.

5 Friedrich KITTLER, *Gramophone, Film, Typewriter*, ford. Geoffrey Winthrop-Young – Michael Wutz, Stanford (CA): Stanford UP, 1999, 14.

6 Vö. Friedrich KITTLER, *Jel és zaj távolsága*, ford. Lőrincz Csongor = *Intézményesség és kulturális közvetítés*, szerk. BÓNUS Tibor – KELEMEN Pál – MOLNÁR Gábor Tamás, Budapest: Ráció, 2005, 459, 464.

7 KITTLER, *Gramophone, Film, Typewriter*, 35.

tingenciák pedig remekül leplezik a történetiség mellőzését. Legyen ez az összekapcsolás időbeli, mint Nietzsche aforizmatikus stílusváltásának és író-gépvásárlásának egymás mellé helyezése esetében,⁸ vagy térbeli, mint akkor, amikor Kittler kijelenti, hogy Muybridge galoppozó lovai patáikkal már kijelölték a Stanford Egyetem helyét.⁹

Rekurzivitás

Ezeknek az összekapcsolásoknak egyszerűbb formáját akár életrajzi kontextusba is helyezhetjük, rámutatva arra, hogy az elektronikus moduláció, amely Kittlert az 1970-es években olyannyira magával ragadta, valójában a kései görög tárgyú írásaiban a papíron végrehajtott egyívású műveletekben érte el csúcspontját: Jimi Hendrixet Pánná alakítja, miközben inverz időbeli mozgással a *Lohengrin* Elzáját *Electric Ladyland* első lakójaként üdvözli; Elza ugyanis sóhajaival úgy képes befolyásolni nappalt és éjszakát, ahogyan az erősítő az oszcilláló áramkörök nulláit és egyeseit.¹⁰ És mivel a gépek saját időbeli folyamatait a hurkok, csúszások és rövidzáratok építik fel, előttük minden kor egyenlő. Ennek alapján szolgálhatnak Kittler számára azzal a szimultaneitással, amely idegen az idő kronologikusan felfogott folyásától. Mert ha Kittler nem médiaarcheológiát művelt is, mindenképp meglátta annak lehetőségét, hogy a korszakkonstrukciók dinamikáját a médiumok inherens idejére alapozza. Ez nyitotta meg ugyanis az utat az olyan elrendezések előtt, melyek nem a technikai feltételek láncszerű változása által előállított mediális együttállásokat eredményeznek, hanem a történelem felhasítását végrehajtó mediális eseményekben csúcsosodnak ki. Ennek legegyszerűbb, időben egyirányú formája, amikor a médiumok önmaguk valódi technikai-anyagi megjelenését megelőzve bukkannak fel egymásban úgy, ahogy például a számítógép a görög ábécében.

Vegyünk azonban egy komplexebb kittleri példát annak szemléltetéséeként, milyen műveleteket hajt végre a mediális diskurzuselemzés a médiaszíntér felépítésében. Wagner *Trisztán és Izoldájában* a hangok visszakapcsolása feszültségbe kerül azzal a szöveggel, amelyen a librettó alapul: miközben a T és I betűk a szerelmesek titkos kódjai, Wagner pontosan azok helyére komponálja e hangokat.¹¹ Ez egy olyan vákuumot eredményez a kottapapírra épülő zenei színtéren, amely maga is visszakapcsolás a görögök bináris (vagy inkább trináris: betűk, számok és intervallumok rögzítésére szolgáló) ábécéjé-

8 Uo., 200.

9 Friedrich KITTLER, *Optikai médiumok*, ford. Kelemen Pál, Budapest: Magyar Műhely – Ráció, 2005, 166.

10 Friedrich KITTLER, *Weltatem: Über Wagners Medientechnologie* = Uő, *Die Wahrheit der technischen Welt*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013, 167–169. Nappal és éjszaka bináris kódolásához lásd Bitsch Lacan-olvasatát: Annette BITSCH, *Zwischen Linguistik und Kybernetik: Lacans Diskurs der Psychoanalyse = Electric Laokoon: Zeichen und Medien, von der Lochkarte zur Grammatologie*, szerk. Bernhard SIEGERT et al., Berlin: Akademie Verlag, 2007, 278.

11 KITTLER, *Weltatem*, 170.

hez, miközben ebben a visszakapcsolásban benne rejlik annak az – 1799-ben már feltalált – szirénának a tapasztalata, amely hangjával a valós számok szériájának a görögök által rögzíthetetlen „köztességeivé” tette a racionális számokat¹² frekvenciatartományában, felhatalmazva Wagnert a C-dúr és F-dúr egyidejűsége által generált zajra.¹³ A képet az teszi teljessé, hogy Kittler megfordítja saját 1800-as lejegyzőrendszerét: ellentétben Serpentina sziszegésével és Olympia sóhajaival, amelyek Anselmust, illetve Nathanelt bírják szóra, amikor Izolda jelenik meg, minden férfihang pusztá rezgéssé redukálódik, hiszen a matrózok légzése eggyé válik a szél fújásával.¹⁴ És amennyiben kitérünk a kotta és az anagrammák kapcsolatára, látjuk, hogy ennél a pontnál még közel sem ér véget a kittleri interpretációs gépezet működése. A Tristan és Tantris nevek inverz szótagjai nemcsak a zenét befolyásolják,¹⁵ de ez az álnév a betűk kombinációja révén idézi fel a tantrát, valamint – az életmű egy másik fázisából – Tarantót, ahonnan az az Archytas származott, aki tökéletesítette a harmonikus közepet.¹⁶ Ezekre építve csinál Kittler Izoldából szirént, alakjában ugyanis rekurzív hurok köti össze az ábécé és a kottapapír notációs technikáit, ahogyan a zenét és a textuális trópusokat (anagramma, paronomázia stb.) is. Mindez olyan visszhangot produkál, mint a berlini operaház énekesei Castelluccio és La Rotonda között Kittler és Ernst közös utazásán a Li Galli-szigetekre. Az életmű egészére vetítve e rekurzivitás távol áll a kultúra eredetéhez történő visszatéréstől, inkább olyan iterábilis lüktetés, amely – a hagyaték tanúsága szerint – Kittler egész munkásságát látens mód végigkíséri. Kittler néhány tanítványa arról számol be, hogy mesterük vonakodott használni a *lejegyzőrendszer 2000* kifejezést (véltetőleg nem azért, mert németül is valami teleshopos termékre nyújtana asszociációs lehetőséget a szó), és hogy alig adott néhány támpontot ahhoz, hogy felvázolhassuk azt. Mindazonáltal a fentebb követett aktsaival talán éppen működésben mutatta meg a 2000-es évek lejegyzőrendszerét. Hörisch példáját követve ez a gépezet a *Lacan* nevet/szót betűire bontva adja ki a *canal* és *Alan* szavakat,¹⁷ egymáshoz kötve azokat egy megfelelő évszám segítségével: 1936-ban publikálta Turing *A komputálható számokról* című tanulmányát, és szintén ebben az évben hangzott el a *tűkőrstádiumról* szóló előadás is Marienbadban. Ez vezet el minket a harmadik ponthoz.

12 Friedrich KITTLER, *Zahl und Ziffer = Bild – Schrift – Zahl*, szerk. Sybille KRÄMER – Horst BREDEKAMP, München: Fink, 20092, 197.

13 KITTLER, *Weltatem*, 171.

14 *Uo.*, 173.

15 Friedrich KITTLER, *Isolde als Siren: Tristans Narrheit als Wahrheitsereignis*, München: Fink, 2012, 25–26.

16 Vö. Martin CARLÉ, *Paramantiké téchne: Die Musiknotation als Paradigma der griechischen Medialität = Medien vor den Medien*, szerk. Friedrich KITTLER – Ana OFAK, München: Fink, 2007, 186–187.

17 Jochen HÖRISCH, *Der Germanist Friedrich Kittler = Friedrich Kittler: Technik oder Kunst?*, 10.

A médiumok és a médiatudomány történetének kettős kötése

Meglepő lehet, hogy amikor Kittler ténylegesen a médiaelmélet történetéről beszél, akkor McLuhan vagy Foucault helyett du Bois-Reymond-ról, Claude Bernard-ról, a Weber testvérekről, Helmholtzról és Hilbertről értekezik. Természetesen a „háború minden technika anyja” tétele felől közelítve érthető, hogyan kapcsolja a kamerát a revolverhez,¹⁸ a lantot pedig a katapultához.¹⁹ Mindkét párosítás – szerintem – felfogható a mérés lehetséges aspektusai alapján: előbbi az emberi test mozgásának tanulmányozásán és a marey-i kronofotográfia megjelenésén alapul, utóbbi – a húr tulajdonságai révén – az aritmetikus és geometrikus bizonyítás preszókratikus konfliktusait elevenítheti meg. Tessék, ezt kellően kittlerianus módon fejtettük meg. A helyzetet azonban bonyolítja, hogy maga Kittler jelenti ki: a kommunikációs helyzet leírásának elegáns (shannoni) modellje sajnos nem egészen illik rá azon médiumok történetére,²⁰ amelyek leírására szerszámosládaként szolgál. És ezt viszonylag könnyen be is bizonyíthatjuk akkor, ha ezt az antro-po-metrikus és aszubjektív megközelítést hagyjuk szembesülni saját mumusával, a kiborggal.²¹ Egyrészt a fonográf feltalálásának célja a „vakok tintájának” előállítás volt, a telefon pedig hasonló szerepkörbe kerülhetett volna a siketek számára; az ehhez a két készülékhez elvezető fiziológiai vizsgálódások anyaga a kittleri hagyaték jellegzetes részét képezi. Másrészt, az írógép és a kalkulátor azért kerülhettek Kittler érdeklődésének homlokterébe, mert már nem egyes testrészek meghosszabbításaként funkcionáltak, hanem ők maguk eredményeztek egyfajta fúziót, amelyet Kittler társadalomtörténeti szinten vizsgált: nem mutatkozott ugyanis különbség abban, ahogyan a gépet és a rajta dolgozó embert hívták (a titkárnőknek szintén a *typewriter* megszólítás dukált, ahogyan a fiatal Wiener Neumann *calculator*aként kezdte pályáját). A kiborg tehát olyan entitás, amelyet az intézményes feltételek technikai kondíciókra való vonatkozása hív életre, és Kittlernek a médiatörténetet és a médiaelmélet történetét

18 KITTLER, *Optikai médiumok*, 169.

19 Friedrich KITTLER, *In the Wake of the Odyssey*, Cultural Politics, 8 (2012/3), 417.

20 Friedrich KITTLER, *The History of Communication Media*, <http://www.ctheory.net/articles.aspx?id=45>.

21 A kiborg itt elsősorban azt a Norbert Wiener-i vállalkozást jelöli, amely ember és gép legtökéletesebb szinkronizálására törekedett a második világháborútól kezdve (elsősorban a vadászpilóták reakcióidejével történő kísérletezések révén). A kiborg koncepcióját Kittlerrel kapcsolatban felhozni sajátos feszültséget teremt, lévén Wienerhez fűződő viszonya ambivalens: egyrészt fontos számára a kiborghoz kapcsolható LPC (*linear prediction code*), mely a kalkulálható jövőt vezeti be a médiaelméleti diskurzusba (vö. KITTLER, *Jel és zaj távolsága*, 470), másrészt Kittler információelméleti kérdésekben rendre Shannon mellett teszi le a voksát Wienerrel szemben (vö. Friedrich KITTLER, *Thinking Colours and/or Machines*, Theory, Culture & Society 23 [2006/39], 49). Annyi mindenesetre biztos megállapítható, ha ember és gép (wieneri) interakciós modellje helyett Kittler inkább a szubjektumnak az információs technikák függvényeként megállapított (shannoni) helyzetét részesítette is előnyben, a kiborg figurája hatással bír gondolkodására és ott lappang az életműben.

összefűző tevékenysége – magam is rekurzív hurkot létrehozva azzal, ahogy visszakapcsolok ezzel a szövegem elejére – pont az ilyen intézményes és technikai interakcióknál jut érvényre. Ugyanis Kittler ilyenkor hasonlatossá válik szeretett szintetizátorához azzal, ahogyan elkezdí a különféle történeteket egymással és saját elméleti keretével szinkronba hozni. Így egyrészt ő maga is Izolda és Elza mellé kerül a lejegyzőrendszerben, miközben folyton áthágja e rendszer határait. Másrészt viszont ő mozgatja a szálakat, szimultaneitássá gyúrva valamennyi kronológiát.

És a kérdések csak sokasodnak: elképzelhető-e még a médiatörténet – Stiegler kifejezésével élve – „technikai törések” (*ruptures technologiques*) egymást követő, változó intenzitású sorozataként, ha ez a médiatörténet lejegyzőrendszerekből vagy azok hatására épülhet fel egyáltalán? Elképzelhető-e egy ilyen médiatörténet, ha egy olyan kittleri dioráma keretein belül épülhet csak fel, amely a szinkronitáson alapul és a rekurzivitás mozgatja? Vagy inkább azonosítható ez a dioráma-keresztmetszet – komolyan véve a kittleri határok átléphetetlenségét – a 2000-es évek lejegyzőrendszereként? Vagy egy önműködő médiaelmélet-történetként? Esetleg egyszerűen mindkettőként?

Irodalom

- BITSCH, Annette, *Zwischen Linguistik und Kybernetik: Lacans Diskurs der Psychoanalyse = Electric Laokoon: Zeichen und Medien, von der Lochkarte zur Grammatologie*, szerk. Bernhard SIEGERT et al., Berlin: Akademie Verlag, 2007.
- CARLÉ, Martin, *Paramantiké téchne: Die Musiknotation als Paradigma der griechischen Medialität = Medien vor den Medien*, szerk. Friedrich KITTLER – Ana OFAK, München: Fink, 2007.
- ERNST, Wolfgang, *Kittler-Zeit: Unter Mithilfe technologischer Medien um andere Zeitverhältnisse wissen = Friedrich Kittler: Technik oder Kunst?*, szerk. Walter SEITTER – Michaela OTT, Wetzlar: Büchse der Pandora, 2012.
- GITELMAN, Lisa, *Scripts, Grooves and Writing Machines: Representing Technology in the Edison Era*, Stanford (CA): Stanford UP, 1999.
- HÖRISCH, Jochen, *Der Germanist Friedrich Kittler = Friedrich Kittler: Technik oder Kunst?*, szerk. Walter SEITTER – Michaela OTT, Wetzlar: Büchse der Pandora, 2012.
- KITTLER, Friedrich (im Interview mit Christoph WEINBERGER), *Das kalte Modell von Struktur*, Zeitschrift für Medienwissenschaft, 1 (2009).
- KITTLER, Friedrich, *Gramophone, Film, Typewriter*, ford. Geoffrey Winthrop-Young – Michael Wutz, Stanford (CA): Stanford UP, 1999.
- KITTLER, Friedrich, *Jel és zaj távolsága*, ford. Lőrincz Csongor = *Intézményesség és kulturális közvetítés*, szerk. BÓNUS Tibor – KELEMEN Pál – MOLNÁR Gábor Tamás, Budapest: Ráció, 2005.
- KITTLER, Friedrich, *Optikai médiumok*, ford. Kelemen Pál, Budapest: Magyar Műhely – Ráció, 2005.
- KITTLER, Friedrich, *Weltatem: Über Wagners Medientechnologie = Uő, Die Wahrheit der technischen Welt*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013.
- KITTLER, Friedrich, *Zahl und Ziffer = Bild – Schrift – Zahl*, szerk. Sybille KRÄMER – Horst BREDEKAMP, München: Fink, 2009².
- KITTLER, Friedrich, *Isolde als Siren: Tristans Narrheit als Wahrheitsereignis*, München: Fink, 2012.
- KITTLER, Friedrich, *In the Wake of the Odyssey*, Cultural Politics, 8 (2012/3).

- KITTLER, Friedrich, *The History of Communication Media*, <http://www.ctheory.net/articles.aspx?id=45>.
- KITTLER, Friedrich, *Thinking Colours and/or Machines*, *Theory, Culture & Society* 23 (2006/39).
- KRÄMER, Sybille, *Kulturtechniken durch Zeit(achsen)Manipulation: Zu Friedrich Kittlers Medienkonzept im Rahmen einer Historischen Medienwissenschaft = Medientheorien: Eine philosophische Einführung*, szerk. Alice LAGAAY – David LAUER, Frankfurt am Main: Campus, 2004.

Between Media Archaeology and Media Historiography

This paper investigates the importance of history and temporal processes inherent to media in Kittler's oeuvre. It specifically focuses on the shifts in discourse networks and explores the role of media, technology and mathematics in the formation of history.

Keywords: history of media (theory), recursivity, contingencies, musical notation as coding, cyborg

Smid Róbert
doktorandusz hallgató, ELTE BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola
rob.smidi@gmail.com

